

ІСТОРИОГРАФІЯ

УДК 930.1(=16)

DOI: 10.31651/2076-5908-2019-2-7-17

**ІВАНГОРОДСЬКИЙ Костянтин
Васильович,**

кандидат історичних наук, доцент
кафедри історії України Черкаського
національного університету імені
Богдана Хмельницького,
Orcid ID: 0000-0002-4052-5253
e-mail: iwakos@ukr.net

ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ДОСЛІДЖЕННЯ ЕТНІЧНОЇ ІСТОРІЇ СХІДНИХ СЛОВ'ЯН: ДОСВІД СУЧАСНОЇ БІЛОРУСЬКОЇ ІСТОРИОГРАФІЇ

Проблематика етнічної історії східних слов'ян, як і будь-яка інша історична проблема, може бути з'ясована тільки завдяки репрезентативній джерельній базі та вдалій теоретичній оснащеності подібного етноісторичного дослідження. Більшість сучасних білоруських учених у своїх спробах реконструювати і загальний етногенез слов'ян, і формування східнослов'янських етнічних спільнот ігнорують не тільки наявну історіографію цих аспектів пізнання минулого, але й доволі поверхового підходять до аналізу як джерелознавчого, так і аналітично-теоретичного її аспектів. Єдиним, хто приділив увагу огляду джерел з історії раннього середньовіччя, хоч і не спеціально щодо етнічної історії спільнот східних слов'ян, у сучасній білоруській історіографії, є історик С. Темушев. Аналіз джерельної бази сучасних праць білоруських фахівців, які пропонують власні версії реконструкції етнічної історії слов'ян, переконує нас у тому, що більшість із них базуються на археологічних джерелах. При цьому фахівці чудово усвідомлюють їхню обмеженість щодо етнологічних реконструкцій. Однак це не зупиняє бажання археологів сконструювати власну етноісторичну схему відносно слов'янського етногенезу, що демонструє, приміром, творчість Е. Загарульського. Не додає оптимізму й рівень текстологічного аналізу писемних джерел у межах сучасної білоруської історіографії етнічної історії східних слов'ян, пов'язаний так само, передусім, з поверховими оглядами проблемних місць у літописах і застосуванням застарілих методик щодо їх інтерпретацій. Присутні у сучасному білоруському гуманітарному дискурсі й спроби пошуку «сенсацій» у вигляді заперечення автентичності давньоруського літописання. На іншому полюсі проблеми знаходиться позитивістська пряmolінійність прочитання ПВЛ, внаслідок чого її автору приписують заледве не сучасний диплом етнологів.

Ключові слова: історіографія, джерелознавство, історичне джерело, археологічні джерела, літопис, етноісторична реконструкція, східні слов'яни.

Постановка проблеми. Спроби етноісторичних реконструкцій минулого спільнот східних слов'ян набули у новітній історіографії посиленої актуалізації, зумовленої, на жаль, не завжди науковими пріоритетами. Утворення наприкінці ХХ ст. окремих «східнослов'янських» національних держав спонукало дослідників відшукати «історичну обґрунтованість» цієї події в якомога віддаленому від сучасності періоді. Проте доволі швидко стало зрозумілим, що «слов'янське» питання в науковому дискурсі є справді складним і сподівання на його швидке позитивне вирішення в позаідеологічному вимірі випарувалося в новітніх національних історіографіях куди скоріше. Одним же з найголовніших каменів спотикання на цьому шляху стала відсутність надійних джерел, якими намагалися оперувати фахівці в царині східнослов'янського етногенезу. В попередньому випуску «Вісника Черкаського університету» ми вже проаналізували за окресленою проблематикою ситуацію з верифікацією відповідного джерельного корпусу, що склалася в новітній українській історіографії [1]. **Мета.** Цією публікацією ми окреслюємо рівень джерелознавчого осягнення етнічної історії східних слов'ян у сучасній білоруській історичній науці.

Виклад основного матеріалу. Проблематика етнічної історії східних слов'ян, як і будь-яка інша історична проблема, може бути з'ясована тільки завдяки репрезентативній джерельній базі та вдалій теоретичній оснащеності подібного етноісторичного дослідження. На превеликий жаль, доводиться констатувати, що помітна більшість сучасних білоруських учених у своїх спробах реконструювати і загальний етногенез слов'ян, і формування східнослов'янських етнічних спільнот ігнорують не тільки наявну історіографію цих аспектів пізнання минулого, але й доволі поверхового підходять до аналізу як джерелознавчого, так і аналітично-теоретичного її аспектів, що, звісно, істотно знижує рівень наукової вартості та евристичних можливостей відповідних спроб. Здебільшого, в працях присутнє поверхове постулювання важливості всіх видів джерел, наголошується необхідність їх комплексного залучення, але, як правило, відсутні їх джерелознавчий і аналіз, і синтез, і тим більше критика.

Прагнення до уникнення джерелознавчого аналізу білоруськими дослідниками можна частково пояснити особливостями дуалістичного становища сучасної білоруської історіографії [2]. Усвідомлення девальвації колишньої «єдиноправильної» методології відповідної практики (коли готові «рецепти» правильного трактування джерел продукувались у союзному центрі), а водночас і широкий методологічний плюралізм, властивий нинішній історичній науці, зумовлюють не лише фахову розгубленість, але й провокують бажання досліджувати минуле «як колись». Цьому сприяє й безпосередній ідеологічний клімат у Білорусі останніх десятиліть, а відтак, значна частина її гуманітаріїв продовжують мислити цілком у дусі «старої» («партійної») ідеології, що веде до багато в чому контрверсійних спроб написати нову «об'єктивну» історію, але без переосмислення джерел і дослідницьких методик. Непродуктивність подібного підходу очевидна, адже, як підкреслює провідний російський джерелознавець О. Медушевська, якраз «у марксистській парадигмі історичне джерело розглядається як сховище фактів, потрібних історичному побудови (реконструкції) інваріантного минулого» [3, 10], а в межах сучасної білоруської історіографії – нерідко й наперед визначеного кінцевого варіанту.

Щоправда варто враховувати й специфіку означеної проблематики, адже у більшості її аспектів, передусім письмові джерела, взагалі відсутні, тому дослідникам доводиться зосереджуватися на непрямих свідченнях, суміжних з історією, гуманітарних дисциплін, джерела яких дозволяють проводити відповідну етноісторичну реконструкцію минулого. Однак і в такому випадку частина вчених взагалі уникає будь-якого аналізу джерел своїх реконструкцій, або обмежується поверховим і абстрактним переліком дисциплін, матеріали

яких залучаються. Промовистою в останньому випадку є відповідна нотатка С. Рассадіна в дослідженні, присвяченому «слов'яногенезу»: «Нашим “будівельним матеріалом” стали численні факти з галузі антропонімії, археології, античної та середньовічної історії, історичної лінгвістики, номадознавства, орієнталістики, скіфології (? – К. І.), славістики, топонімії, тюркології, епіграфіки, етногеографії, етнографії тощо» [4, 13]. Які конкретно «численні» факти дала автору кожна з перелічених дисциплін, не відзначено, як і не повідомлено, в який спосіб археолог препарував відповідні джерела.

На комплексному підході до формування джерельної бази дослідження етнічної історії східнослов'янських спільнот акцентує увагу й етнолог М. Піліпенко, справедливо відзначаючи необхідність «співставлення даних багатьох наук – антропології, археології, лінгвістики, етнографії, фольклористики, історії, географії тощо». Вчений переконаний, що можливості їхніх джерел при цьому чомусь «дозволять визначити зв'язки між ними й у такий спосіб покажуть рух етнічних процесів, тобто зміни етнічних спільнот» [5, 14]. Конкретних прикладів, яким чином відбувається подібна «джерельна хімія», він, на жаль, не наводить, оскільки його декларація доволі сумнівна. Не менш проблематичною виглядає його думка, згідно якої «дані археології дозволяють простежити еволюцію місцевої матеріальної культури, чії зміни є складовою етнічних процесів». Обмеженість археології в реконструкції етнічних трансформацій давнини є загальновідомим фактом, але автор «нової концепції» виникнення Білорусі про це мовчить, хоча відзначає обмежені можливості у такому контексті лінгвістики (зокрема й топоніміки), фольклористики й етнографії [5, 15–17]. Не менш лапідарно М. Піліпенко згадує й про можливості писемних джерел, але обмежується лише констатуванням очевидності, що вони містять важливу інформацію. При цьому ні яку саме інформацію, ні про які власне джерела йдеться етнолог не говорить.

Дехто з дослідників, навпаки, схильний не довіряти даним суміжних наук, наполягаючи на важливості якогось конкретного джерела. Так, скажімо, гомельський філолог А. Рогалєв, хоч і «не нехтує інформацією (втім, знову не відзначається про яку саме інформацію йдеться. – К. І.), котру дають археологічні дослідження й історичні джерела», переконаний, що першим «пропонує екскурс у далеке минуле Білорусі на основі цільного, системного аналізу етнічної топонімії» [6, 12]. На жаль, і цей вчений не вважає за потрібне пояснити, зокрема, в чому полягають переваги «цільного аналізу» (і що це, зрештою, таке), а головне – чим відрізняється «топонімія» від «етнічної топонімії» й відповідно, які існують (і чи існують) критерії для їхнього розмежування. Єдина обіцянка автора з цього приводу виглядає туманно та малопереконливо: «Мовний (топонімічний, етнімічний) матеріал, яким ми будемо оперувати, говорячи образно, “озвучить” історичне “дійство”, розверне його перед дослідником і дасть можливість судити про конкретні народи *навіть у тих випадках, коли про них немає жодних свідчень у джерелах історичних* (тут і далі в цитатах курсив наш. – К. І.)» [6, 14]. Не більше джерелознавчої конкретики знаходимо й у праці іншого білоруського філолога – Т. Мікуліч, яка запропонувала реконструкцію формування білоруської самосвідомості: «Джерелами для написання монографії послужили *деякі* (? – К. І.) пам'ятки давнього “руського” письменства» [7, 4].

Єдиним, хто «нетипово» багато уваги приділив огляду джерел з історії раннього середньовіччя, хоч і не спеціально щодо етнічної історії спільнот східних слов'ян, у сучасній білоруській історіографії, є історик С. Темушев. Досліджуючи «генезу державності» Київської Русі, останній у першій частині своєї праці (у 2014 р. вийшло друге її видання, щоправда тепер у Москві) аналізує якраз можливості різних видів джерел, у тому числі й щодо «етнічної ситуації у Східній Європі» напередодні появи цього державного формування [8, 7–75; 9, 9–91]. Не важко, проте, помітити, що поза увагою

вченого залишився більш ранній період історії слов'ян, пов'язаний із етногенезом безпосередньо спільнот слов'ян східних.

З іншого боку, не можна не відзначити як позитив – ставлення до джерел, який містить посібник С. Темушева. В ньому, крім огляду відповідної інформації у давньоруських літописах, він розглядає також інформативність інших писемних джерел, зокрема західноєвропейських текстів щодо відомостей про русів, творів візантійських, арабських і перських авторів, де також згадуються східні слов'яни та руси. Важливо, що мінський історик акцентував увагу і на інших джерелах з проблеми – насамперед на археологічних, які, з його погляду, дозволяють уточнити в тому числі етнічні процеси та етнічну карту ареалу розселення східних слов'ян. Одночасно вчений закликає бути обережним в інтерпретації археологічних знахідок, оскільки подекуди такі інтерпретації набувають досить довільної форми. Тільки комплексне застосування різних видів джерел, на його переконання, за врахування всіх фактів (а не ігнорування неугодних і таких, що не вписуються у схему даних), дає можливість найбільш об'єктивного висвітлення відповідних процесів [8, 55,75].

Подібні застереження далеко не тривіальні, враховуючи, що дослідження етногенезу слов'ян, особливо дописемної доби, базуються фактично винятково на інтерпретаціях викопних старожитностей, що містить істотну небезпеку ілюзорних реконструкцій етнічних і етносоціальних процесів давнини. Аналіз джерельної бази сучасних праць білоруських фахівців, які пропонують власні версії реконструкції етнічної історії слов'ян, переконує нас у тому, що більшість із них базуються якраз на археологічних джерелах. Як правило, це власні напрацювання білоруських археологів, колекції яких подекуди формувалися впродовж кількох останніх десятиліть, а також відповідні матеріали, зібрані попередніми поколіннями вчених. Наприклад, можна виділити подібний підхід до формування джерельної бази у монографії А. Єгорейченка, присвяченій археологічній культурі штрихованої кераміки [10, 4]. Праві, зрештою, й ті вчені, котрі вважають, що кількість не завжди переростає в якість, особливо відносно археологічних артефактів. Необхідно погодитись із А. Медведєвим, який вважає погляд В. Сєдова, згідно якого поява нових категорій знахідок доби Великого переселення народів (у тому числі на теренах Білорусі) засвідчила прихід сюди слов'ян, надто поспішним і малообґрунтованим [11, 42].

Обмеженість етнологічних реконструкцій за археологічними артефактами чудово усвідомлюється більшістю фахівців. Скажімо А. Макушніков, хоч і констатує, що його дослідження базується «на основі комплексного аналізу письмових, археологічних, нумізматичних, картографічних та інших джерел», переконаний – «археологічні пам'ятки є найбільш значимими у вирішенні поставлених завдань, оскільки вони найчисельніші та постійно поповнюються» [12, 4–5]. Однак при цьому справедливо зауважує, що їх основна можливість – розкриття розвитку передусім матеріальної культури, тобто встановлення соціально-економічного рівня давніх спільнот, а от вирішення проблем духовної, етнічної спрямованості значно скромніші.

Втім, ця обставина не зупиняє деяких білоруських археологів у пошуках «слов'янської етнічності». Так, П. Лисенко заявляє: «Без перебільшення можна сказати, що на сьогодні археологічні матеріали стали основним джерелом наших знань щодо загальних явищ у житті населення всієї території Білорусі» [13, 6]. Більше того він переконаний, що «археологічна наука у вирішенні етнічних питань слов'янських племен має у теперішній час надійні критерії», до яких доволі сумнівно зараховує лише три – «тип житла, особливості поховального обряду, характерні етнічні прикраси (особливо багато сумнівів у фахівців зумовлюють якраз «етнічні прикраси». – *К. І.*)» [14, 6,37]. Своєю чергою В. Шадиро також переконаний, що «тільки завдяки даним археології можна простежити

деякі процеси, що відбувалися в ті часи на Білорусі (у цьому тексті мова йде безпосередньо про етнокультурні процеси I тис. і їхнє місце в етногенезі білорусів. – *К. І.*)» [15, 86]. В основній праці з цієї проблематики вчений зауважує, що робить подібну реконструкцію «на підставі своїх багаторічних досліджень, а також використовуючи матеріали попередніх і сучасних дослідників». Завдяки цьому, він «спробує вирішити низку проблем, пов'язаних з етнокультурним розвитком населення Подвіння» [16, 10].

В історіографії давно точиться дискусія щодо етновизначального потенціалу археологічних артефактів, причому більшість фахівців твердо переконані у його відсутності. Справді, доволі сумнівним виглядає, скажімо, посилення на особливості кераміки як етнодиференціюючий критерій, але водночас така ситуація засвідчує й надзвичайну бідність джерельної бази відповідних досліджень і, як наслідок, – хисткість етноісторичних висновків, які пропонуються кимось із дослідників. Ми також вважаємо, що більшість матеріальних решток, особливо керамічні вироби, відображають не етнічну специфіку давнього населення, а передусім локальні (регіональні) відмінності або всередині однієї, або між сусідніми культурами. За відсутності чіткої етнічної ідентифікації «племен» Східної Європи залізної доби у творах античних авторів, намагання співставлення з ними конкретних археологічних культур, відомих сьогодні, також виглядають доволі проблематично, а подекуди й відверто фантастично.

Не менш дискусійними виглядають спроби примусити говорити тих таки античних авторів «сучасною мовою». Доволі наївними є й спроби «звинуватити» їх у некомпетентності, як це робить, приміром, Е. Загарульський, запевняючи, що, згідно археологічних відомостей, візантійський історик Йордан відносно слов'ян помилявся та «схоже був слабко обізнаний про попередню етнічну історію степових районів Східної Європи» [17, 203]. Водночас не можна не відзначити, що саме цей учений серед сучасних білоруських археологів присвятив найбільше уваги джерелознавчому аналізу проблеми походження слов'ян і розселення їх на теренах Білорусі. Насамперед, він визначає можливості різних видів джерел у такому дослідженні, справедливо відзначаючи: «Вирішення будь-якої наукової проблеми залежить від кількості та якості доступних джерел і від рівня розвитку самої науки. Тому варто розглянути, якою мірою питання етногенезу фіксуються джерелами та можуть вирішуватися засобами різних наук» [17, 7].

Крім власне археологічних джерел, Е. Загарульський аналізує можливості лінгвістики, наголошуючи, що головна слабкість лінгвістичного джерела в етногенетичних реконструкціях – відсутність чіткої хронологічної прив'язки, що робить неминучим союз лінгвістики з археологією. Особливе значення вчений відводить при цьому гідроніміці, вважаючи, що за відповідними назвами водних об'єктів можна виділити окремі ареали, котрі колись замешкували носії окремих індоєвропейських мов. Щоправда сам же змушений обмовлятися: «Нема, однак, єдиної думки щодо того, як застосовувати гідронімічний матеріал у пошуках прабатьківщини населення, котре залишило пов'язану з ним гідронімію» [17, 10–16].

Окремий розділ монографії 2012 р. Е. Загарульський спеціально присвятив з'ясуванню сприйняття слов'ян античними авторами, адже на сучасному етапі з'явилася можливість зіставити їхні свідчення з висновками щодо слов'янського етногенезу інших наук. Попри солідну історіографію окресленого питання, білоруський фахівець вважає, що його завдання «не в тому, щоб переповісти думки істориків з приводу вміщених у них фактів, а в тому, щоб вкотре звернутися до самих фактів, які б дозволили отримати уявлення стосовно території, замешкуваної тоді слов'яни». При цьому він наголошує на поганій обізнаності давніх авторів із цього питання, фрагментарності, неточності та суперечливості повідомлень про слов'ян у їхніх творах. Бентежить дослідника і той факт, що давні автори

могли не знати етноніму, яким самі себе називали слов'яни, та користувалися назвами, які їм дали інші народи. Тому й назви, під якими слов'яни були відомі в інших народів, не лише могли бути різними, але й не мали нічого спільного із слов'янською самоназвою. Для прикладу, Е. Загарульський аналізує імовірність належності слов'янам одного з етнонімів, наведених у праці Геродота (неври, будини, меланхлени, різні види скіфів), доходячи, зрештою, висновку, що жоден із них слов'янам не належав [17, 29,31].

Спроба огляду джерел, здійснена Е. Загарульським радше в межах загальноприйнятих правил традиційного історичного дослідження як один з його необхідних структурних елементів, виглядає, на жаль, малопереконливо, адже не містить серйозного джерелознавчого аналізу та критики. Ознайомлення з концепцією етногенезу слов'ян, запропонованою цим автором, засвідчує, що джерела ним застосовуються тільки на підкріплення завчасно сконструйованої схеми. Подібні підходи властиві й іншим дослідникам, які й надалі працюють у методологічних межах позитивізму. Не бажаючи переосмислювати власні ані теоретичні, ані джерелознавчі підходи, вони тим не менш досить часто збиткуються щодо істотної кількості «білих плям» у минулому та виділяють навіть окремі недосліджені аспекти, пов'язані із означеної проблематикою.

Показовим щодо цього можна вважати застереження, вміщене в одному з томів найновішої «Археології Білорусі» (1999): «Однак представлена до уваги читачів праця, – йдеться у вступі, – розкриває й ті питання, котрі ще не мають остаточного вирішення, в ній міститься ряд дискусійних положень і висновків, особливо це стосується проблем етнічної історії» [18, 9]. Один із авторів цього тому – А. Медведєв – в окремій статті ще на початку 1990-х рр. також наголосив на низці недоліків у вивченні населення Білорусі залізного віку, особливо наголосивши на безсистемному вивченні археологічних культур, без урахування впливу на них як зовнішніх, так і внутрішніх факторів, що зумовлює відсутність бодай якоїсь концепції розвитку населення цього періоду [19, 16–17]. Від того часу минуло вже кілька десятиліть, але ситуація залишається такою самою.

Ускладнюють її й інші чинники, пов'язані із браком джерелом. Наприклад, від 1986 р. дотепер неможливо проводити розкопки в територіально великій зоні радіоактивного ураження. Однак чимало білоруських регіонів, пов'язаних із етнічною історією східних слов'ян, також залишаються без ґрунтового археологічного вивчення, що могло би внести суттєві корективи в побудови відповідних концепцій. Впливають на сучасний історіографічний процес і неоднозначно трактовані у формі теоретичного спрощення компоненти так званого «балтського питання», коли замість реальних джерел на передній план виходять інтуїтивні уявлення дослідника та його патріотичний ентузіазм.

Не додає оптимізму й рівень текстологічного аналізу писемних джерел у межах сучасної білоруської історіографії етнічної історії східних слов'ян, пов'язаний так само, передусім, з поверховими оглядами проблемних місць у літописах і застосуванням застарілих методик щодо їх інтерпретацій. Характерний підхід демонструє, скажімо, А. Багданович: «Дослідження етнічної ідентичності середньовічного білоруського населення, – вважає він, – неможливе без вивчення великої кількості історичних джерел. У літописних зводах містяться важливі відомості щодо розселення східнослов'янських племен... У той же час у них вельми погано висвітлений початковий період історії східних слов'ян: літописці обмежуються лише загальними зауваженнями та описами» [20, 145]. На жаль, на цьому аналіз джерелознавчого аспекту етнічної самосвідомості за літописами автор і завершує.

Присутні у сучасному білоруському гуманітарному дискурсі й спроби пошуку «сенсаций» у вигляді заперечення автентичності давньоруського літописання. Не менш показовою обставиною є те, що автор подібного винаходу – математик (до речі, родом з України) А. Ільїн. На думку останнього, автором літопису, відомого під назвою «Повість

минулих літ» (або «временних літ»; далі – ПВЛ) був монах Києво-Печерського монастиря, але не Нестор, а Кассіан, який жив у середині XV ст. і написав цей твір на замовлення князів Олельковичів (Семена та Михайла), буцімто, через бажання цих магнатів укласти унію з католицькою церквою. При цьому припускається, що «кассіанова» ПВЛ можливо написана на основі попереднього Київського літопису, автором якого в XII ст. можливо й був Нестор [21, 102–104, 108–109].

Чому ж останній не міг написати ПВЛ? Виявляється, А. Ільїн, посилаючись на російського «історика» (насправді він філософ, автор концепції «російського космізму» [22]) В. Дьоміна (назви його «історичних» книжок вже багато чого пояснюють – «Таємниці російського народу», «Таємниці Всесвіту», «Русь гіперборейська», «Русь сакральна», «Історія Гіперборей», «Драconi. Міф і реальність» тощо), котрий з легкістю вигадав, що літописець був «першим слов'янофілом» і «панславістом», своєю чергою, з математичною легкістю вирішив, що такою складною ідеологією чернець у XII ст. володіти не міг, а отже, Нестор – не є автором ПВЛ. На жаль, подібні фантазії не є предметом критики в межах сучасної білоруської історіографії, а відтак, виступають за замовчуванням в очах громадськості її складовою.

На іншому полюсі проблеми знаходиться позитивістська прямолінійність прочитання ПВЛ, внаслідок чого її автору приписують заледве не сучасний диплом етнолог. Наприклад, саме так до проблеми підходить археолог П. Лисенко, переконуючи: «Не слід автора літопису підозрювати у недостатній компетентності чи тенденційній упередженості... Широчінь географічних знань і правильність (! – *К. І.*) використання основної етнічної ознаки (мови) знімають питання про некомпетентність автора літопису. Об'єктивність і безпомилковість поділу племен за різними етнічними групами не дає підстав підозрювати в тенденційності або викривленні етнічної картини... З урахуванням цієї зауваги, можна визнати віднесення літописцем перерахованих слов'янських племен до слов'янської мовної й етнічної спільноти компетентним і кваліфікованим». Звісно, після такої сентенції для дослідника вже остаточно «знімається питання щодо етнічної належності дреговичів» [14, 66–67], попри те, що автор ПВЛ про це зовсім нічого не говорить! Більше того, як підкреслює етнолог М. Піліпенко, в літописі, навпаки, присутня чимала плутанина зі східнослов'янськими етнонімами, зокрема й щодо назв «полочани» та «кривичі» [23, 36].

Власне бачення історії у сучасних термінах вкладає в уста «Нестора» й С. Темушев, запевняючи, що літописець «мовою XII ст. сформулював проблему формування Давньоруської держави та виникнення давньоруського етносу» [8, 9–10]. Хоча далі вчений справедливо відзначає цілковиту подібність ПВЛ до біблійної схеми, що для середньовічних християнських авторів було загальним риторичним прийомом, але ж у ньому ніхто не порушував проблем щодо початку формування якого-небудь етносу. Загалом позитивістське трактування змісту ПВЛ у праці С. Темушева зумовлене поглядами та припущеннями інших дослідників її тексту, зокрема А. Шахматова, Д. Ліхачова, І. Фроянова, Б. Рибаківа, П. Толочка, В. Петрухіна, В. Мількова та ін. Вважаємо, консервування в історіографії старих дослідницьких практик і методик зовсім не сприяє її подальшому розвитку, посилюючи натомість стагнацію та прирікаючи на безперспективне майбутнє.

Не зайвим для білоруських дослідників було б пам'ятати правило, сформульоване ще у XVIII ст. першим дослідником давньоруського літописання А. Шльоцером, котре стало по суті його науковим кредо відносно критики тексту ПВЛ: нічому не довіряти, в усьому сумніватися [24, 123]. Не зайвим було б і ознайомлення із іноземним трактуванням джерел стосовно етнічної історії слов'ян [25]. Варто було би також звернутися до критичних

підходів у з'ясуванні джерелознавчої сутності цього літопису, пропонує сучасними істориками І. Данілевським і О. Толочком. Так, перший наголошує на тому, що досі в історіографії панує підхід до її тексту, запропонований ще О. Шахматовим, коли за межами кругозору дослідника залишається значний комплекс проблем, пов'язаних із смислами та значеннями, важливими для тогочасного автора. Результатом же такого підходу стає некритичне сприйняття інформації, закладеної у дійсному, з погляду історика, тексті літопису й тим самим проблема достовірності тексту підміняється проблемою його справжності. На думку І. Данілевського, саме «з цим пов'язаний “наївно-історичний” підхід до сприйняття літописних свідчень, їхнє буквальне повторення в історичних дослідженнях» [26, 178].

З огляду ж на розходження понятійно-категоріального апарату, в якому ми фіксуємо наші уявлення про світ з уявленнями періоду, коли творив літописець, відповідна реконструкція може здійснюватися винятково на конвенціональному, метафоричному рівні, але й це буде лише наближеним образом, спрощеною моделлю, котра ніколи, з погляду московського дослідника, не зіллється з «тим» світом. Однак і надалі вчені продовжують спроби примусити літописця говорити на невідомій йому мові – не суттєво якій: марксистській, веберівській, тойнбіанській тощо [26, 180,183].

Набагато критичніше до ПВЛ як історичного джерела закликає ставитись О. Толочко, наголошуючи, що цей твір був написаний надто пізно, аби мати такий статус. Її повідомлення в більшості легендарні або взагалі вигадані й жодними достовірними джерелами, які ми знали би сьогодні, літописець не володів. Це видатний літературний твір, – переконує київський дослідник, – але зовсім недостовірні історія й жодних причин продовжувати базувати на ньому наші знання про минуле не існує [27, 10]. Історія походження русі та діяння перших київських князів, викладені у ПВЛ, написаній ігуменом Видубицького монастиря Сильвестром у 1116 р., становить собою класичне *origo gentis* [28, 515] – жанр середньовічних повістей «про походження народів». Однак цінність подібних творів для реконструкції минулого народів невелика і наука давно навчилася поводитися з ними як з культурними артефактами, визнаючи за ними лише значення пам'яток історичної уяви своєї епохи [27, 17].

Заслугує на увагу також та обставина, що ніяких «попередніх» («початкових») зводів у ПВЛ не було, а їхнє вигадання, розпочате наприкінці ХІХ ст. О. Шахматовим, було передусім ознакою романтизованої історіографії та прагненням до штучного задавлення початку літописання (саме з таких ідеологічних міркувань цей процес тривав і в межах історіографії радянської). Не варто довіряти й літописній хронології, котра, за спостереженнями О. Толочка, не тільки помилкова у певних фрагментах, але й становить собою цілковито штучне утворення – а по суті, вигадана літописцем. Відтак, «для реконструкції дійсного минулого ІХ–Х ст. ця обставина, зрозуміло, фатальна», в тому числі, й для реконструкції так званої «етнографічної карти», запропонованої у ПВЛ. Безумовно, Сильвестр виявився великим майстром, який створив чудову історію та чудовий літературний твір, але правий О. Толочко, що саме неабиякі літературні вартості цієї праці роблять її цілковито непридатним історичним джерелом з ранньої історії Русі [27, 43,59,100].

Висновки. Таким чином, сучасна білоруська історіографія проблеми етнічної історії східних слов'ян поки що не може похвалитися серйозним джерелознавчим аспектом її розробленості. Доволі часто фахівці взагалі ігнорують цей сегмент дослідження, або підходять до нього формально та поверхово, що, звісно, істотно знижує рівень наукової вартості та евристичних можливостей відповідних спроб. Недостатньо артикульованою залишається й обмеженість етноісторичних реконструкцій за археологічними артефактами,

хоча більшість фахівців чудово усвідомлює відсутність їхнього етновизначального потенціалу. Не додає оптимізму й рівень текстологічного аналізу писемних джерел у межах сучасної білоруської історіографії етнічної історії східних слов'ян, пов'язаний так само, передусім, з поверховими оглядами проблемних місць у літописах і застосуванням застарілих методик щодо їх інтерпретацій.

Список використаної літератури

1. Івангородський К. Джерелознавчі аспекти реконструкції етнічної історії східних слов'ян у сучасній українській історіографії. *Вісник Черкаського університету. Серія: Історичні науки.* 2018. № 3–4. С. 5–16.
2. Івангородський К. Білоруська історіографія сьогодні: між неорадянськими та національними практиками. *Образ Білорусі в історіографії та історичній пам'яті українців: колективна монографія / ред. В. Масненко.* Черкаси: ЧНУ, 2015. С. 31–63.
3. Источниковедение: Теория. История. Метод. Источники российской истории. Москва: РГГУ, 1998. 702 с.
4. Рассадин С. Е. Первые славяне. Славяногенез. Минск: Белорусский Экзархат, 2008. 288 с.
5. Пилипенко М. Ф. Возникновение Белоруссии: новая концепция. Минск: Беларусь, 1991. 143 с.
6. Рогалев А. Ф. Белая Русь и белорусы: в поисках истоков. Гомель: БАНТДИ, 1994. 266 с.
7. Мікуліч Т. М. Мова і етнічна самасвядомасць. Мінск: Навука і тэхніка, 1996. 159 с.
8. Темушев С. Н. Начало Руси: генезис государственности в источниках и исторической традиции. Минск: БГУ, 2008. 159 с.
9. Темушев С. Н. Образование Древнерусского государства. Москва: Квадрига, 2014. 208 с.
10. Егорейченко А. А. Культуры штрихованной керамики. Минск: БГУ, 2006. 207 с.
11. Медведев А. Население Центральной и Восточной Беларуси в эпоху Великого переселения народов. *Восточная Европа в древности и средневековье: докл. Междунар. конф., посв. 75-летию Э. Загорюльского / ред. А. Егорейченко.* Минск: БГУ, 2004. С. 37–45.
12. Макушников О. А. Гомельское Поднепровье в V – середине XIII вв.: социально-экономическое и этнокультурное развитие. Гомель: ГГУ, 2009. 218 с.
13. Лысенка П. Уступ. *Археалогія Беларусі: у 4 т., т. 3: Сярэднявеквы перыяд (IX–XIII ст.).* Мінск: Беларуская навука, 2000. С. 5–9.
14. Лысенко П. Ф. Туровская земля IX–XIII вв. Минск: Бел. навука, 1999. 268 с.
15. Шадыра В. Да пытання аб ролі еўрапейскіх этнакультурных працэсаў I тыс. н.э. у этнагенезе беларусаў. *Славяне и их соседи: археология, нумизматика, этнология / под ред. А. Егорейченко.* Минск: Веды, 1998. С. 86–90.
16. Шадыра В. І. Беларускае Падзвінне (I тысячагоддзе н. э.). Мінск: ДНУ «Інстытут гісторыі НАН Беларусі», 2006. 150 с.
17. Загорюльский Э. М. Славяне: происхождение и расселение на территории Беларуси. Минск: БГУ, 2012. 367 с.
18. Археалогія Беларусі: у 4 т. Т. 2: Жалезны век і ранняе сярэднявечча / А. Егарэйчанка, В. Шадыра, В. Вяргей і інш.; пад рэд. В. Шадыры, В. Вяргей. Мінск: Бел. навука, 1999. 502 с.
19. Мядзведзеў А. Насельніцтва Беларусі ў жалезным веку (VIII ст. да н. э. – VIII ст. н. э.). *Беларускі гістарычны агляд.* Мінск, 1994. Т. 1. С. 15–37.
20. Багданович А. Крыніцазнаўчыя аспекты вывучэння этнічнай ідэнтычнасці беларусаў у сярэднявекю. *Крыніцазнаўства і спецыяльныя гістарычныя дысцыпліны.* Мінск: БДУ, 2005. Вып. 2. С. 145–148.
21. Ильин А. «Повесть временных лет» и вопросы этногенеза белорусов. *Деды: дайджест публикаций о белоруской истории.* Минск: Харвест, 2011. Вып. 6. С. 99–112.
22. Дёмин В. Н. Философские принципы русского космизма: автореф. дис. ... д-ра филос. наук: 09.00.01. Москва, 1996. 34 с.
23. Піліпенка М. Фарміраванне Русі. *Беларусь на мяжы тысячагоддзяў / Ф. Абрамаў і інш.* Мінск: Бел. энцыклапедыя, 2000. С. 30–43.
24. Історичне джерелознавство: підручник / Я. Калакура та ін. Київ: Либідь, 2002. 488 с.

25. Goehrke C. *Frühzeit des Ostslaventums*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1992. 273 s.
26. Данилевский И. Исторические источники XI–XVII вв. *Источниковедение: Теория. История. Метод. Источники российской истории* / И. Данилевский и др. Москва: РГГУ, 1998. С. 171–317.
27. Толочко А. П. *Очерки начальной Руси*. Киев; Санкт-Петербург: Лаурис, 2015. 336 с.
28. Стефанович П. «Сказание о призвании варягов» или *Origo gentis russorum?* *Древнейшие государства Восточной Европы*. 2010: Предпосылки и пути образования Древнерусского государства / отв. ред. Е. Мельникова. Москва: РФСОН, 2012. С. 514–583.

References

1. Ivangorodsky, K. (2018). Sourcing aspects of the reconstruction of the East-Slavs ethnic history in the contemporary Ukrainian historiography. *Bulletin of Cherkasy University, History Series*, 3-4, 5-16. (in Ukr.)
2. Ivangorodsky, K. (2015). Belarusian historiography today: between neo-Soviet and national practices. In: V. Masnenko (ed.). *The Image of Belarus in historiography and historical memory of Ukrainians: collective monograph*, 31–63. Cherkasy. (in Ukr.)
3. Source Studies: Theory. History. Method. Sources of Russian history (1998). Moscow. (in Russ.)
4. Rassadin, S. E. (2008). *First Slavs. Slavs-genesis*. Minsk. (in Russ.)
5. Pilipenko, M. F. (1991). *The Emergence of Belarus: a new concept*. Minsk. (in Russ.)
6. Rogalev, A. F. (1994). *Belaya [White] Rus and Belarusians: in search of origins*. Homel. (in Russ.)
7. Mikulich, T. M. (1996). *Language and ethnic identity*. Minsk. (in Belar.)
8. Temushev, S. N. (2008). *The Origin of Rus': the Genesis of Statehood in Sources and Historical Traditions*. Minsk. (in Russ.)
9. Temushev, S. N. (2014). *Formation of the Old Rus' State*. Moscow. (in Russ.)
10. Egoreichenko, A. A. (2006). *Cultures of hatched ceramics*. Minsk. (in Russ.)
11. Medvedev, A. (2004). *The population of Central and Eastern Belarus during the Great Migration*. In: A. Egoreichenko (ed.). *Eastern Europe in Antiquity and the Middle Ages*, 37-45. Minsk. (in Russ.)
12. Makushnikov, O. A. (2009). *Homel-Dniepr-region in the V – mid. XIII centuries: socio-economic and ethnocultural development*. Homel. (in Russ.)
13. Lysenka, P. (2000). *Introduction*. In: *Archeology of Belarus in 4 vol., vol. 3: The medieval period (IX - XIII cc.)*, 5-9. Minsk. (in Belar.)
14. Lysenko, P. F. (1999). *Land of Turov. IX – XIII centuries*. Minsk. (in Russ.)
15. Shadyro, B. (1998). *The role of European ethno-cultural processes I millennium AD. in the ethnogenesis of the Belarusians*. In: A. Egoreichenko (ed.). *Slavs and their neighbors: archeology, numismatics, ethnology*, 86-90. Minsk. (in Belar.)
16. Shadyra, V. I. (2006). *Belarusian-Dvina-region (I millennium AD)*. Minsk. (in Belar.)
17. Zagorulsky, E. M. (2012). *Slavs: origin and settlement in Belarus*. Minsk. (in Russ.)
18. Egareychanka, E., Shadyra, V., Viargey, V. et al. (1999). *Archeology of Belarus in 4 vol., Shadyra, V., Viargey, V. (ed.). Vol. 2: Iron Age and early medieval*. Minsk. (in Belar.)
19. Miadz'viedziev, A. (1994). The population of Belarus in the Iron Age (VIII c. BC E. – VIII c. AD). *Belarusian historical review, vol. 1*, 15-37. Minsk. (in Belar.)
20. Bahdanovich, A. (2005). Source study aspects of the study of ethnic identity of Belarusians in the Middle Ages. *A source study and special historical disciplines, vol. 2*, 145-148. Minsk. (in Belar.)
21. Ilyin, A. (2011). “The Tale of Bygone Years” and the questions of Belarusians ethnogenesis. *Dedy [Grandfathers]: digest of publications on Belarusian history*, 6, 99-112. Minsk. (in Russ.)
22. Demin, V. N. (1996). *Philosophical principles of Russian cosmism*. Thesis of PhD. Moscow. (in Russ.)
23. Pilipenka, N. (2000). *Formation of Rus' .* In: Abramov, F. (et al.). *Belarus at the turn of the millennium*, 30-43. Minsk. (in Belar.)
24. Kalakura, Ya., et al. (2002). *Historical Source Studies: A Textbook*. Kyiv: Lybid. (in Ukr.)
25. Goehrke, C. (1992). *Frühzeit des Ostslaventums*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft.

26. Danilevsky, I. (1998). *Historical sources of the XI–XVII c.* In: *Source Studies: Theory. History. Method. Sources of Russian history*, 171-317. Moscow. (in Russ.)
27. Tolochko, A. (2015). *The essays of primary rus.* Kyiv; St. Petersburg. (in Russ.)
28. Stefanovich, P. (2012). “*The Legend of the Calling of the Varangians*” or *Origo gentis russionum?* In: Melnikova, E. (ed.). *The oldest states of Eastern Europe. 2010: Background and ways of formation of the Old Russian state*, 514-583. Moscow. (in Russ.)

IVANGORODSKY Kostiantyn, Candidate of Sciences (History), Associate Professor, Department of History of Ukraine, Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy,

SOURCE BASE OF STUDYING THE EASTERN SLAVS’ ETHNIC HISTORY: THE EXPERIENCE OF CONTEMPORARY BELARUSIAN HISTORIOGRAPHY

Abstract. Introduction. *The problems of the Eastern Slavs’ ethnic history, like any other historical problem, can be clarified only through a representative source base and successful theoretical equipment of such ethnohistoric research. The purpose of the article is to analyze the validity of the source base at the present stage, which should provide the ethno-historical reconstruction of the East Slavs’ communities’ formation and development at the pre-Mongol era in the contemporary Belarusian historiography framework.*

Results. *Most contemporary Belarusian scientists, in their attempts to reconstruct both the general ethnogenesis of Slavs and the formation of East Slavic ethnic communities, not only ignore the existing historiography of these aspects of the past researching, but also have a rather superficial approach to the analysis of its source aspect. The only one who paid attention to the review of the early Middle Ages history sources, though not specifically about the ethnic history of the Eastern Slav communities, in contemporary Belarusian historiography is the historian S. Temushev.*

The analysis of the source base of modern Belarusian specialists’ works, who offer their own versions of reconstruction the Slavs ethnic history, convinces us that most of them are based on archaeological sources. At the same time, specialists are well aware of their limitations in ethnological reconstructions. However, archeologists do not stop trying to construct their own ethnohistoric scheme relative to Slavic ethnogenesis, that is shown, for example, by the creativity of E. Zagarulski.

Does not add the optimism the level of textual analysis of the written sources within the modern Belarusian historiography of the Eastern Slavs ethnic history limits. It is also characterized by superficial reviews of problem places in chronicles and the application of outdated techniques in their interpretations. There is search for “sensations” in the modern Belarusian humanitarian discourse in the form of denial of the ancient Russian chronicle authenticity. On the other pole of the problem is the positivist directness of reading “The Tale of Bygone Years”, as a result its author is credited with almost modern diploma of ethnologist.

Conclusion. *The contemporary Belarusian historiography of the problem of the Eastern Slavs ethnic history can’t yet boast by a serious source aspect of its development.*

Key words: historiography, source study, historical source, archaeological sources, chronicles, ethno-historical reconstruction, East Slavs.

Одержано редакцією 11.10.2019
Прийнято до публікації 30.10.2019